

УДК 347.9(477)

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Лейба Є.В., аспірант
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена висвітленню становлення та розвитку інституту відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі. Проаналізовано законодавство від XV ст. до наших днів щодо висвітлення норм, присвячених відновленню втраченого судового провадження. Автор робить висновки про існування доінституційного та інституційного періоду в розвитку норм, що регулюють відновлення втраченого судового провадження цивільного процесу.

Ключові слова: цивільний процес, втрачене провадження, правовий інститут, еволюція.

Статья посвящена освещению становления и развития института восстановления утраченного судебного производства в гражданском процессе. Проанализировано законодательство с XV в. до наших дней по освещению норм, посвященных восстановлению утраченного судебного производства. Автор делает вывод о существовании доинституционального и институционального периода в развитии норм, регулирующих восстановление утраченного судебного производства гражданского процесса.

Ключевые слова: гражданский процесс, утраченное производство, правовой институт, эволюция.

Lejba E.V. EVOLUTION OF THE INSTITUTE OF RESTORATION OF THE PROCEEDINGS IN A CIVIL TRIAL

The article is devoted to coverage of formation and development of restoration institute proceedings in a civil trial. Analyzed legislation from the fifteenth century. our days on the coverage rules devoted to restoration of the proceedings. The author concludes that the existence of the institutional and institutional development period in the rules governing the restoration of the proceedings civil procedure.

Key words: civil litigation, lost proceedings, legal institution, evolution.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відновлення втраченого судового провадження в якості окремого розділу було включено до структури ЦПК України тільки в 2004 році, а норми цього інституту запрацювали з 2005 року. Аналіз історії становлення будь-якого правового інституту допоможе пізнати закономірності його формування та розвитку, що буде сприяти розкриттю його сутності на сучасному етапі, розумінню його призначення та місця в структурі галузі цивільного процесуального права, взаємодії з іншими правовими утвореннями та подальшим перспективам у вдосконаленні й розвитку правового інституту відновлення втраченого судового провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На жаль, до сьогоденного часу в теорії цивільного процесу не можна знайти бодай декількох предметних публікацій, присвячених аналізу проблем відновлення втраченого судового провадження. Дана тема описується виключно на навчальному рівні та в поле зору науковців, як правило, не попадає. А якщо говорити про історію правового інституту відновлення втраченого судового провадження, то жодних згадок про його еволюцію до сьогоденного часу автору знайти не вдалося. Вказана публікація буде певною мірою піонерною науковою розвідкою з еволюції інституту відновлення втраченого судового провадження на території українських земель.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи з вищевказаного, **метою статті** є визначення закономірності становлення та розвитку правового інституту

відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема втрати процесуальних документів із цивільної справи бере свій початок із того самого часу, як були розроблені та почали впроваджуватися в практику процедури судового діловодства, частина яких була націлена на забезпечення збереження матеріалів судочинства. У свою чергу, судове діловодство почало зароджуватися з того моменту, як почала поширюватися писемна практика в діяльності судів, формуватися судові книги як обов'язковий елемент судочинства. Зокрема, перші згадки про судові книги на українських землях припадають на I пол. XV ст. Якщо бути більш точнішим, то найстарішою книгою, наприклад, підкоморського суду малопольського (українського) походження є Сандомирська книга 1431 року [1, с. 17]. Саме з польсько-литовського періоду на українських землях, на нашу думку, варто почати розгляд еволюції інституту відновлення втраченого судового провадження.

У Польському королівстві з метою розгляду цивільних справ були утворені земські суди, які на землях Західної України почали запроваджуватися відразу після їх включення до складу Польщі. Зокрема, в Галичині в 1434 році була запроваджена урядова адміністрація, а в 1435 році – судова у вигляді земських, гродських та підкоморських судів [2, с. 235]. У Великому князівстві Литовському земські суди були створені в окремих регіонах ще в XV ст. (Підляшшя), але по всій державі вони запрацювали тільки з виданням II Литовського статуту 1566 року, який визна-

чив порядок їх формування, підвідомчість та процедуру розгляду ними справ [3, с. 76].

У цей час цивільна справа оформлювалася документально: зберігалися різного роду процесуальні документи (позов, листи, якими сторони викликалися на справу, письмові докази, акти огляду, які складав судовий чиновник тощо). Підтвердженням цього є запис, зроблений у Кременецькій земській книзі (книга №14, 1603 р., 1604 р., 1607 р.). Зокрема, в описі вказується про передачу до Головного трибунальського суду *справи* (виділено нами – Авт.) про порушення п. Іваном Батковським контракту на оренду маєтку в с. Перенятин міщанина м. Броди Гдалем Вікторовичем і м. Острога Леоном Марковичем (док. № 105, арк. 562–566 [4, с. 128].

Хід слухання цивільної справи в земському суді протоколювався писарями в судових канцеляріях, а потім протоколи записувалися до актових книг (арт. 11 Розділ IV II Литовського статуту) [5, с. 96]. Судове рішення, яке складалося за результатами слухання справи, писар вносив до земської книги, а сторонам видавався «судовий лист», тобто виписка із цієї книги. Для запобігання підробки судового листа його іноді розрізали по діагоналі, «на вгол», і трикутні частини листа видавали сторонам. При виникненні у майбутньому спорів сторони мали зіставити свої частини листа, щоб переконатися в істинності документу [3, с. 178]. Складання протоколів судової справи і внесення їх до земських книг писар міг доручити своїм помічникам-підпискам, однак відповідальність за записи цілком лежала на ньому [3, с. 79].

Земські книги повинні були зберігатися в місцях проведення судових сесій у спеціальних будинках, що мали бути побудовані на кошти шляхти («где бы завжды книги земские безпечне от всякое пригоды были захованы») (арт. 11 Розділ IV II Литовського статуту) [5, с. 96]. Скрині, в яких зберігалися книги, мали по три замки, по одному ключу від них було у судді, підсудка та писаря. Вони ставили на скриню свої печатки. Принцип збереження судових книг під трьома ключами в Литву прийшов із Польщі, де був закріплений ще Вартським статутом (1420 р.) та Нешавським статутом (1454 р.) [1, с. 17].

III Литовський статут 1588 р. передбачив збереження земських книг у судового писаря вдома, який повинен був заповнювати їх протягом трьох років, а на четвертий рік, заповнивши та зв'язавши у книгу всі судові справи попереднього трьохрічного періоду, здавати на зберігання [6, с. 125].

Відкривався будинок, де була земська книга, за три дні до початку сесії, щоб по вписаних у книги позовах заздалегідь можна було скласти реєстр справ, які мали розглядатися, а закривався через три дні після закінчення судової сесії, щоб дати можливість шляхті взяти необхідні виписки з книг (арт. 11 Розділ IV II Литовського статуту) [5, с. 96]. Судова книга була офіційним джерелом інформації. Виписка з неї мала ту ж силу, як і сам оригінал документу, тому судові книги ретельно оберігались і законом, і суспільством [3, с. 80].

Отже, в Польщі та Литві земські суди при розгляді позову на кожну позовну заяву заводили в сучасному розумінні цивільну справу, де зшивалися різного роду процесуальні документи. Але інформація про дані процесуальні документи, в тому числі й кінцеві судові рішення, також фіксувалася в книзі земського суду, яка ретельно оберігалася від пошкодження чи знищення.

Аналогічна практика була характерна для діяльності підкоморських судів, що розглядали в Польщі та Литві земельні спори, де підкоморські книги виникли як продукт діяльності підкоморських судів, коли почали відходити від усталеної практики фіксації кордонів землеволодінь (навіть при виникненні земельних спорів) у пам'яті свідків («людей старих, границь свідомих») [1, с. 6].

Якщо загалом аналізувати нормативні пам'ятки польсько-литовської доби, то можна зробити висновок, що законодавчо не була регламентована ситуація втрати земських та підкоморських книг, а також рішень земського та підкоморського суду, що видавалися сторонам. На нашу думку, це питання не було регламентовано, оскільки не передбачалися обмежені строки збереження судових книг. Навпаки, вони ретельно оберігалися весь час.

Разом із тим у нормах законодавства польсько-литовського періоду вже існувала належно розроблена процедура відновлення втрачених («на дорозе») або зіпсованих («от огню або от воды») цивільно-правових документів у судовому порядку (арт. 24 Розділу VII II Литовського статуту 1566 р.) [5, с. 350]. Також існувала можливість відновлення окремих процесуальних документів *незакінченого* (виділено нами – Авт.) судового провадження. Зокрема, III Литовський статут 1588 р. чітко регламентував процедуру при втраті оригіналу позову: можна було отримати копію у протилежної сторони на суді (арт. 20 Розділ IV).

Таким чином, у польсько-литовський період була чітко розроблена в законодавстві судова процедура відновлення втрачених або знищених матеріально-правових документів, які підтверджували права на речі. Також існувала розроблена процедура відновлення втрачених або знищених окремих процесуальних документів незакінчених судових проваджень. Якщо відбувалося втрата матеріалів цивільної справи або судових книг, припускаємо, що відновлення змісту окремого процесуального документу відбувалося виключно в рамках нової цивільної справи, де це було одним із фактів предмету доказування.

Польсько-литовські традиції судового діловодства та практики фіксації цивільних процесуальних фактів у цивільному судочинстві було перейнято у XVII–XVIII ст. вітчизняними нормотворцями козацького періоду. Зумовлювалося це тим, що практично ціле століття з початку козацько-селянського повстання у 1648 році на території України діяло польсько-литовське законодавство за правонаступництвом, у тому числі Статут Великого князівства Литовського 1588 року.

Після ліквідації козацької автономії, а відтак і дії польсько-литовського та гетьмансько-

го законодавства на території українських земель було поширене загальноімперське законодавство царської Росії, в тому числі й те, яке регламентувало судочинство. Але судове діловодство цього часу призводило не стільки до виконання своїх прямих функцій – чіткої фіксації актів у судових справах, скільки до судової тяганини, яка сприяла розвитку корупції в судах.

Враховуючи правові негаразди, які супроводжували судову діяльність під час розгляду та вирішення цивільних справ, говорити про якісь позитивні зміни в російській правовій системі у плані формування інституту відновлення втраченого судового провадження, де на українських землях ще в 40 рр. XIX ст. діяв III Литовський статут 1588 року, нам не доводиться. Тим більше, що в цей період офіційно знищувалися судові архіви судових установ Гетьманщини та Російської імперії першої половини XIX ст.

З метою ліквідації недоліків феодального судоустрою та судочинства в царській Росії в II пол. XIX ст. була проведена відома судова реформа, яка наблизила судочинство того часу до сучасної моделі. Але навіть ця реформа нічого не змінила у плані формування інституту відновлення втраченого судового провадження: його не було передбачено.

Перші спроби нормативно окреслити проблему відновлення втраченого судового провадження знаходимо в радянський час. Зокрема, політика НЕПу повернула ринкові відносини, у зв'язку з чим був розроблений та введений у дію ЦПК УСРР від 30 липня 1924 року. Проблема втрачених судових проваджень для радянської влади, як видно, стала однією з пріоритетних, оскільки 6 січня 1925 року була видана загальносоюзна інструкція Народним комісаріатом юстиції СРСР «Про порядок відновлення втрачених, знищених або викрадених проваджень по судовим справам» № 9, яка регламентувала процедуру відновлення цивільних та кримінальних справ [7, с. 146-148].

Вказана Інструкція умовно ділилася на три частини: в рамках першої вона вирішувала питання про те, які категорії справ підлягали відновленню та які суди вирішували це питання; в рамках другої частини регламентувався порядок відновлення та збір доказів, а третя частина була присвячена відновленню раніше прийнятих рішень.

Відповідно до першої частини даної Інструкції відновлення цивільних справ проводиться лише за заявою сторін або на вимогу прокуратури. Позивачі можуть взаємні клопотання про відновлення справи пред'явити новий позов. Однак суд за клопотанням відповідача по таких справах може, не даючи руху новій справі, визнати необхідним відновити втрачене провадження у первинній справі.

Відновлення провадження у цивільних справах, за якими вже постановлені рішення, що не набрали законної сили, в разі оскарження рішення проводиться за розсудом касаційної інстанції лише в тих межах, в яких остання після ознайомлення з касаційною скаргою або протестом, якщо вони обереглися, або після подачі нової скарги або протесту визнає це необхідним для слухання цієї справи

(п. 5 Інструкції про порядок відновлення втрачених, знищених або викрадених проваджень по судовим справам).

Відновлення проваджень у справах, за якими рішення набрали законної сили, проводиться лише в частині відновлення рішення, по суду, який постановив рішення, і всім вищим інстанціям надається право в особливо виняткових випадках визнати за необхідне відновити провадження в такій справі як у частині, так і повністю.

Якщо говорити про доказову базу, яка мала бути використана при відновленні судового провадження, то судові органи повинні використовувати при відновленні справи всі доступні їм заходи щодо збору необхідних матеріалів, зокрема, вказуючи сторонам на необхідність подання ними тих чи інших даних, сприяючи їм в отриманні потрібних документів, довідок тощо з інших установ.

Вимагалось, щоби заяви зацікавлених осіб містили в собі докладні відомості про справу, яка є у заявника, з доданням усіх причетних до справи документів, копій тощо. Причому повідомлення в такій заяві неправдивих відомостей каралося кримінальним законодавством.

В якості матеріалів для відновлення справи повинні бути використані ті частини провадження, які залишилися (якщо справа втрачена неповністю), копії документів та паперів, що були в справі, якщо навіть вони не завірені в установленому порядку, довідки інших установ тощо. У разі потреби можуть бути допитані в якості свідків всі особи, присутні під час вчинення судових дій, а в крайньому випадку навіть особи, які здійснювали перевірку доказів у цивільних справах або входили до складу суду по розгляду даної справи, з тим, щоб зазначені особи в подальшому не брали участі у продовженні цієї справи.

Цікавим є те, що всі зазначені матеріали з відновлення цивільної справи підлягають вільній оцінці судових органів. Приписка «усі матеріали» вказує, що суд, відновлюючи провадження, мав право збирати не тільки стару, але й нову доказову інформацію.

У тих випадках, коли відповідний судовий орган вичерпає всі засоби до відновлення справи і зібраний матеріал буде недостатній, суд може вдатися до повторного провадження, оскільки це вважається необхідним для подальшого руху справи (перевірка доказів у цивільній справі, допит свідків, експертиза, огляд на місці, судовий розгляд справи).

Стосовно третього блоку питань, то рішення, ухвали і постанови судових органів можуть бути відновлені також по пам'яті посадових осіб або складу суду, що їх виніс. Проекти відновленого рішення вносяться в судові засідання з викликом сторін і прокурора, де проект після ознайомлення з додатковими даними, якщо такі будуть представлені, і отримання пояснень сторін і висновку прокурора або стверджується, або змінюється, або відкидається. Ці ухвали можуть бути оскаржені у встановленому порядку до належної інстанції.

Отже, історична цінність вказаної радянської Інструкції № 9 полягає в тому, що вона чітко виокремлювала проблему, яка існувала

в цивільному судочинстві 20-х років ХХ ст., вирішувала організаційні та процесуальні аспекти відновлення втраченого судового провадження для всіх видів судів та видів судочинства (цивільного і кримінального). З іншого боку, регулювання механізму відновлення судового провадження на рівні відомчої інструкції вказує, що держава не надає великого значення цій проблемі, що було великано, в першу чергу, відсутністю достовірних даних про кількість втрачених, знищених, загублених або викрадених судових справ. Не маючи статистичного відображення такої ситуації, законодавець вказану проблему не сприймає як таку, що потребує законодавчого втручання. Вона все ще розглядається на рівні звичайної відомчої прогалини, яку цілком слушно вирішила видана Інструкція № 9.

ЦПК УСРР 1929 року нічого принципового у регулювання відновлення втраченого судового провадження не вніс. У його структурі з'явилася частина шоста, присвячена судочинству в справах неспроможності, а серед справ окремого провадження з'явилася окрема категорія, присвячена відновленню прав на втрачені цінні папери, тобто відновлення матеріально-правових документів [8, с. 64-67, 108-122]. Отже, проблема відновлення втраченого судового провадження поки що в рамках окремих галузей процесуального права детально не регламентувалася законодавцем, залишаючись спільною проблемою всього судочинства та органів попереднього розслідування.

У 40-х роках ХХ ст. в радянській пресі з'являлися час від часу публікації, де автори намагалися звернути увагу на проблему відновлення втраченого провадження в галузях процесуального права [9, с. 55-56].

У 60-х роках ХХ ст. у СРСР відбулася чергова кодифікація радянського права. В УРСР був виданий третій ЦПК 1963 року, який діяв зі змінами та доповненнями до 2005 року. Особливістю структури цього кодексу стало те, що одним із його додатків (додаток № 3) був Порядок, присвячений відновленню втраченого судового провадження.

На відміну від Інструкції № 9 1925 р. даний Порядок передбачав відновлення не тільки судового, але й виконавчого провадження у цивільному процесі, що позначилося на його назві: «Порядок відновлення втраченого судового або виконавчого провадження». Збільшилося коло осіб, які могли ініціювати вирішення цього питання: окрім сторін та прокурора, відновлення втраченого провадження могло відбуватися за ініціативою суду (п. 1). Зовсім інакше вирішувалася питання підсудності таких заяв: всі вони повинні розглядатися виключно судами, які розглядали такі справи (в тому числі у випадку відновлення виконавчого провадження судами по місцю виконання) (п. 2). Участь вищестоящих інстанцій (окрім касаційної) у порушенні такого виду провадження виключалася. На відміну від Інструкції Порядок доволі лаконічно визначав зміст заяви про відновлення втраченого провадження (п. 3). Порядок розгляду такої заяви та особливості доказування визначалися двома реченнями у п. 4. Наступний пункт визначав повноважен-

ня суду щодо розглянутої заяви: задоволення заяви або залишення без розгляду. Останній, шостий, пункт передбачав звільнення заяви-ка від усіх судових витрат, пов'язаних із розглядом справи, окрім випадку подання завідомо неправдивої заяви.

Як бачимо, порівняно з Інструкцією 1925 року Порядок 1963 року більш короткий за змістом та кількістю пунктів, що було пов'язано, перш за все, з тим, що до нього не було включено особливості відновлення втрачених кримінальних справ. Проте важливим надбанням цього Порядку стало те, що він був структурним елементом ЦПК, акцентуючи увагу законодавців та науковців на проблемі відновлення втраченого судового провадження цивільного судочинства.

Даний Порядок 1963 року залишався незмінним додатком № 3 до ЦПК УСРР 1963 р. аж до припинення його дії у 2005 році. У 2005 році був введений у дію ЦПК України від 18 березня 2004 року, де питання відновлення втраченого судового провадження був присвячений один з одинадцяти розділів цього кодексу – розділ дев'ятий.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, інститут відновлення втраченого судового провадження цивільного судочинства пройшов тривалий шлях у своєму розвитку: від його повного замовчування у нормативних актах до ХІХ ст. включно аж до його визнання одним з актуальних правових інститутів цивільного процесуального права на початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні та ін. ; Відп. ред. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 344 с.
2. Бойко І.Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349 – 1569 рр.) : монографія / І.Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 628 с.
3. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : монографія / С.Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во МДУ ім. П. Могили, 2008. – 200 с.
4. Кременецький земський суд. Описи актових книг. Випуск II. Книги № 12–22 (1601–1614 рр.) / Ред. І.Л. Бутич. Описи склали: Л.А. Проценко, З.С. Хомуцька, В.Д. Чунтулова. – К.: ЦРМ АУ при РМ УСРР, 1965. – 353 с.
5. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. Юридична література, 2002. – Том II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – 2003. – 560 с., 2 арк. кольор. іл.
6. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. Юридична література, 2004. – Том III : У 2 кн. : Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – Кн. 2. – 2004. – 568 с., 2 арк. кольор. іл.
7. Инструкция о порядке восстановления утерянных, уничтоженных или похищенных производств по судебным делам // Сборник циркуляров Наркомюста РСФСР за 1922-1925 гг. – М., 1926. – С. 146–148.
8. Цивільний процесуальний кодекс УСРР. – [в редакції 11 вересня 1929 року]. – Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 149 с.
9. Купко П. О порядке восстановления уголовных дел / П. Купко // Социалистическая законность. 1940 – №4. – С. 55–56.